

Božidar Debenjak

ŠE O EVANGELIČANSKIH KNJIGAH V OGNJU

KAJ NAM POVE VALVASOR

Vprašanje, ki je bilo zastavljeno skupaj s predlogom za spremembo obstoječe table na Mestnem trgu v Ljubljani v spomin na sežig protestantskih knjig, vsebuje naslednja podvprašanja: a) kaj je gorelo, b) kdaj je gorelo, c) kje je gorelo, d) koliko knjig je gorelo.

Odgovor na prvo podvprašanje, da so gorele pač slovenske protestantske knjige, je seveda presplošen in pomanjkljiv. Gorele so pač protestantske knjige v več jezikih, ki jih je bilo takrat najti v Ljubljani po ustanovah in domovih, med njimi tudi za nas posebej pomembne slovenske. Pismo predlagateljev spremembe ponuja omejitve, da so gorele samo knjige, ki so bile na indeksu. Glede na to, da se je protireformacijska čistka dogajala z veliko silovitostjo, tudi to ni čisto gotovo. Prej bi sklepali, da se to nanaša samo na javne knjižnice, ki so jih najbrž prečesali z indeksom v roki, ne pa na knjige po domovih meščanov. Spominska tabla je bila seveda položena ob misli na sežgane slovenske knjige. Katere od teh so bile dovolj versko nevtralne, da so se lahko izognile plamenom, je seveda posebno vprašanje, saj so celo abecedniki evangeličansko obarvani.

V odgovoru na drugo podvprašanje se dvomi o datumu prvega sežiga, ki je na dosedanji tabli 23. december 1600, ker je bil medtem najden Hrenov rokopis z navedbo svetnika, ki so se ga spominjali 29. decembra.

V odgovoru na tretje podvprašanje skeptiki sprašujejo, ali sta se sežiga zgodila na Mestnem trgu.

Pri četrtem podvprašanju se dvomi o tem, da bi ob prvem sežigu gorelo 11 vozov knjig (kot navaja Theodor Elze v 19. stoletju).

Za odgovore na ta podvprašanja je koristno pogledati v Valvasorja.

Valvasor se s sežigoma knjig v Ljubljani ukvarja dvakrat: najprej v ustreznem poglavju knjige o religiji na Kranjskem (Sedma knjiga, XIV. poglavje: *O popolni odpravi evangeličanske religije in odstranitvi iz dežele teh, ki so v njej vztrajali*), kjer govori o dogajanju vsebinsko in bolj v velikem orisu, nato pa še na ustreznem mestu v knjigi o Topografiji v poglavju o Glavnem mestu Ljubljani ob letnicah 1600, 1601, 1616.

Oglejmo si najprej splošni oris (*Slava vojvodine Kranjske*, drugi zvezek, sedma knjiga, XIV. poglavje, strani 468 [oba stolpca] in 469 [levi stolpec]).

»Luteranski meščani v Ljubljani morajo zapustiti mesto in deželo.«

»Zadnji sunek v srce je dobila evangeličanska religija na Kranjskem leta 1601 v srcu dežele, namreč v Ljubljani, ko sta od nadvojvode določena *reformacijska komisarja*, namreč Njegova knež. mil. gospod Tomaž Hren, škof v Ljubljani itn., in gospod Jurij Lenkovič, baron, deželni glavar na Kranjskem in poveljnik na Hrvaškem itn., prvič pozvala predse vse meščane in prebivalce, med njimi tudi uradnike častitih deželnih stanov, in tistim, ki so se priznavali k evangeličanski religiji, naložila, naj se v roku šestih tednov in treh dni odstranijo ne le iz mesta Ljubljana, temveč tudi iz vseh dežel Njegove svetl., prej pa prodajo svojo posest, iz nje tudi izplačajo upnike in Njegovi knež. svetl. prepustijo vsak deseti penez.«

»Razdejanje pokopališča.«

»In še: nanovo urejeno in pokoju mrtvih posvečeno luteransko pokopališče se je moralo pokoriti za to, da je luthrovsko-preminulim telesom dajalo naročje za pokoj, in trpeti nespokoj, celo sploh ne biti več mesto pokoja; zakaj razdejali so ga, podrli leseno ograjo in jo sežgali.

Enako se je godilo luteranskim knjigam, ki so se nahajale po vsem mestu: prav vse so zbrali skupaj in jih sežgali na odprtem [ali: javnem] trgu.

Pri tako strogem postopku *reformiranja* jih je le šest izmed meščanstva sprejelo katoliško vero; drugi evangeličanski meščani in prebivalci pa so zato prijeli za popotno palico in rajši zapustili hišo in dvorišče, mesto in deželo kot pa svojo vero; to so tudi naredili, ko se je iztekel njim postavljeni termin, in se odselili.«

»Nekaj knjig evangeličani umaknejo v lontovž.«

»Ker se je rimsko-katoliška vnema tako plameneče srdila na luthrovske natisnjene knjige in spise, je več meščanov in prebivalcev odneslo vsakovrstne evangeličanske knjige v lontovž. In tudi knjige izgnanih pridigarjev je *stöll* častitih pooblaščenecv (tako imenujejo na Kranjskem instanco gospodov pooblaščenecv) večinoma odkupil in dal v registraturo deželnih stanov. A tudi tam niso dolgo bile na prostosti: zakaj leta 1601 je nadvojvoda večkrat odredil, da je take knjige treba izročiti gospodom reformacijskim komisarjem. In prav tako je bilo nadvojvodovemu tajnemu svetovalcu, vrhovnemu dvorjanu komorniku in deželnemu glavarju na Kranjskem gospodu Hannsu Ulrichu pl. Eggenbergu, baronu itn., naloženo, naj osebno odide v lontovž in odvzame vse luthrovske knjige. Bile pa so določene ovire, ki več let niso dopuščale, da bi se to izvršilo.

Vendar ko je nadvojvoda leta 1616 osebno prišel v Ljubljano, je dal ukaz, naj se te knjige vzamejo iz lontovža in odnesejo v jezuitski kolegij.«

Konkretnejše podatke dobimo v enajsti knjigi (*Slava ...*, tretji zvezek, Topografija, str. 719):

Prvi odstavek o prvem sežigu:

»Im 1600sten Jahr fuhr die Eyfer-Flamme ueber die Evangelische Bücher und griff dieselbe auch mit einem elementarischen Feuer an! Gestaltsam diese am 23. December zu Laybach auf dem Platz unter dem Rahthause ofentlich verbrannt wurden.(a)« [Pod črto: »(a) Collect. mea.«]

Po naše:

»Leta 1600 je plamen vneme planil po evangeličanskih knjigah in jih napadel tudi z elementarnim ognjem! Tako so jih dne 23. decembra javno sežgali na trgu pred rotovžem v Ljubljani.(a)« [Pod črto: »(a) Moja zbirka.«]

Drugi odstavek o drugem sežigu:

»Anno 1601 wiederholte man solche Bücher-Verbrennung und wurden den 9 Jenner wieder drey Wägen voll in den Feuer geworffen. (b)« [Pod črto: »(b) Ms. Th. Ep.«]

Po naše:

»Leta 1601 so takšno požiganje knjig ponovili in so 9. januarja spet vrgli v ogenj tri polne vozove.(b)« [Pod črto: »(b) Rkp šk[ofa] T[omaža].«]

Na isti strani zvemo tudi datum prihoda nadvojvode v Ljubljano:

»Leta 1616, dne 21. novembra, je prišel v Ljubljano nadvojvoda Ferdinand.«

S tem imamo Valvasorjeve odgovore na nekatera od navedenih podvprašanj:

a) Kaj je gorelo: »Enako se je godilo luteranskim knjigam, ki so se nahajale po vsem mestu: prav vse so zbrali skupaj in jih sežgali na odprtem [ali: javnem] trgu.« Knjige so očitno plenili po hišah; Valvasor nič ne ve o kakem odbiranju knjig na indeksu, ki se je lahko dogajalo ali pa tudi ne. Pravi celo, da so »prav vse zbrali skupaj in jih sežgali na javnem trgu«. Prej bi se domnevalo, da so pred prvim sežigom odbrali »prepovedane knjige« iz javnih knjižnic, po domovih pa so plenili zadevne knjige kar počez, ustrahovani meščani pa najbrž niso znali ubraniti knjig, ki niso bile na indeksu, razen izjemoma kak posamezen izvod; pred drugim sežigom pa so morda odbirali samo še knjige na indeksu. Celó to ni izključeno, da je vmes gorel tudi kak prevod svetega pisma, denimo Trubarjev *Novi testament*, ker je bil Trubar »prepovedan pisec«, pa celo kaka Dalmatinova biblija, saj je imela »krivoverski« predgovor, ki so ga pozneje iz obvarovanih izvodov trgali. Vsaj nekaj teh biblij so dobili jezuiti leta 1616. Kaj so delali z njimi, se ne ve; vsekakor sem sam pred leti v antikvariatu kupil latinsko logično knjigo znanega jezuita, ki je izšla v Benetkah leta 1607;* ob pogledu na vezavo se je izkazalo, da je bil za makulaturo

* D. Francisci TOLETI Societatis Iesu olim S.R.E. Card. ampliss. commentaria uná cum quaestionibus in universam Aristotelis logicam [...] Venetiis, apud Iuntas, MDCVII. (235 oštevilčenih listov). Dodana publikacija: Additamenta ad commentaria D. Francisci Toleti in logicam Aristotelis. Praeludia in libros priores analyticos [...] auctore Ludovico Carbone a Costacciaro [...] Venetiis, apud Iuntas, MDCVII (56 listov). Knjiga in dodatek sta bila očitno namenjena študiju na jezuitskih kolegijih. Izvor zvezka ni dokumentiran, s svinčnikom je na naslovnici napisana cena Trubarjevega antikvariata v takratnih dinarjih: »09.–«

uporabljen slovenski tisk. Ko sem se obrnil na Državni arhiv, je gospa Ema Umek ljubeznivo poskrbela, da so mi knjigo prevezali, makulaturni papir pa identificirali kot liste iz Dalmatinove biblije (del se je dal dobro obnoviti, če se prav spomnim, iz Jobove knjige, del pa je bil nerešljiv); to rešeno gradivo je zdaj ena od arhivalij Državnega arhiva. Toliko o vsesplošnem pietetnem odnosu do Dalmatina. Hren je biblijo pač samo delno lahko zaščitil za rabo med duhovščino.

b) Kdaj je gorelo: 23. decembra 1600 in 9. januarja 1601. Za prvi sežig se sklicuje na svojo zbirko listin, za drugega na Hrenov rokopis. Imel ga je v rokah; zakaj se pri prvem sežigu ne sklicuje nanj? Neskladje njegovega in Hrenovega datuma torej ostaja odprto, lapsus calami je seveda verjeten, a ne edino mogoč. Lahko sta celo pravilna oba decembrska datuma in Valvasor omenja prvega (ki ga zmotno združi z drugim), Hren pa posebej omenja drugega, prvega pa preskoči; v tem primeru bi šlo celo za tri sežige.

c) Kje je gorelo: »Na javnem trgu«, točneje »na trgu pred roto-
vžem«. Rotovž pa je leta 1600 že stal na današnjem mestu, in trg pred njim visi, kar pojasnjuje Valvasorjev predlog »auf dem Platze unter dem Rahthause«.

d) Koliko je gorelo: pri drugem sežigu »še trije vozovi«, za decembrski sežig pa ne navaja količine, a očitno je bila večja kot pri drugem sežigu. Za primerjavo lahko vzamemo podatek, koliko knjig je bilo 24. novembra 1600 odpeljanih iz lontovža v Gradcu: »deset voz« (VII. knj. 14. pogl. str. 467). Če je bilo ob januarskem sežigu v plamenih knjig za »še tri vozove«, jih manjka do skupno enajst voz še osem, kar tudi ni neverjetno, vsaj dvakrat toliko kot ob januarskem sežigu, torej šest, pa jih je najbrž kar bilo. Vprašanja količine sežganih knjig torej ni mogoče zapreti.

Valvasor nam seveda ne govori, v katerih jezikih so bile natisnjene knjige, ki so gorele. Da so bili med njimi slovenski protestantski tiski, seveda ni dvoma, in vsako leto se spominjamo tega, da je slovenska knjiga preživela ta udarec in še mnoge naslednje.

Protestantske knjige pa so gorele tudi v drugih »slovenskih deželah« (*vier windische Länder* je izraz, ki ga uporabi kranjski deželni glavar Kacianer, o katerem poroča Valvasor na drugem mestu, in misli s tem Kranjsko, Koroško, Štajersko, pokneženo grofijo Goriško).

Valvasor takole omenja dogajanje v Gradcu mesec dni pred ljubljanskim, 24. novembra 1600:

»Luthrovske knjige odpeljejo iz knjižnice.«

»In ker luthrovsko-evangeličanske religije niso obravnavali drugače kot pa kak plevel, ki ga je treba izriti v celoti, ne da bi pustili kaj korenin, je na enak nadvojvodov ukaz 24. novembra prišel graški župan z mestno stražo *vizitirat* knjižnico, ki so jo dolga leta imeli v lontovžu, in naročil knjižničarjem, da so od tam odpeljali vse, kar je bilo tam luteranskih knjig, kar deset voz.«

Valvasor celo pri tej knjižnici v lontovžu nič ne govori o kaki selekciji po indeksu, temveč izrecno pravi »vse, kar je bilo tam luteranskih knjig«.

Tudi med knjigami v graškem lontovžu so morale biti slovenske, saj so morali tudi koroški in kranjski protestanti svojo dejavnost v zadnji četrtini 16. stoletja (zlasti po »bruški pacifikaciji«) uskladiti s štajerskimi v Gradcu, sprejeti določeno centralizacijo v posvečevanju in potrjevanju cerkvenih knjig. Prav tako so bile tudi slovenske knjige sežgane v Radgoni, ko je sekovski škof Michael Brenner dal razstreliti cerkev in šolo, gorele so tudi na patriarhovem območju in še kje. Ko se torej v Ljubljani, v srcu Slovenije, spominjamo teh dogodkov, se obenem spominjamo vseh grmad, na katerih so gorele ob drugih tudi slovenske knjige.

Na podlagi Valvasorja bi bil morda primeren takle napis:

Na trgu pred mestno hišo so 23. decembra 1600 in 9. januarja 1601 gorele protestantske knjige. Slovenske knjige pa plameni tu in drugod niso mogli več zatreti.

Hrenov rokopis bi zahteval spremembo datuma na »29. decembra 1600«, če pa bi upoštevali tudi možnost, da sta bila v decembru kar dva sežiga, torej 23. in 29. decembra, bi bila primernejša dikcija »konec decembra 1600«.